

»Af alle mine lærere har Schmitt
været den vigtigste«

REINHART KOSELLECKS INTELLEKTUELLE OG
PERSONLIGE RELATIONER TIL CARL SCHMITT

AF

NIKLAS OLSEN

Den nu 80-årige begrebshistoriker og historieteoretiker Reinhart Koselleck har længe virket som en fremtrædende og indflydelsesrig historiker i den tyske forskning¹. Koselleck entrede for alvor den akademiske scene med det idéhistoriske doktorarbejde *Kritik und Krise* fra 1959,² der omhandler den europæiske oplysningstid, og han erhvervede sin habilitation i 1967 med det socialhistoriske værk *Preussen zwischen Reform und Revolution*.³ Året efter blev han udnævnt som professor i Heidelberg, hvor han siden starten af 1960'erne – i den såkaldte *Arbeitskreis für Moderne Sozialgeschichte* – var med til at udvikle et nyt felt indenfor den tyske historieforskning: begrebshistorien. Kosellecks navn er således uløseligt forbundet med det gigantiske opslagsværk *Geschichtliche Grundbegriffe*, hvori han har formuleret en række hypoteser for, hvordan overgangen til den moderne verden kan aflæses i forandringer i brugen og betydningen af politiske og sociale grundbegreber i »saddeltiden« (perioden 1750-1840).⁴

¹ Jeg vil gerne takke Carl-Axel Gemzell, Inga Floto og Carsten Due-Nielsen for nyttige kommentarer til denne artikel. Jeg vil desuden gerne takke Morten Dyssel Mortensen for hjælp til oversættelse af de sværeste tyske citater. Jeg er naturligvis selv ansvarlig for eventuelle fejl.

² Reinhart Koselleck: *Kritik und Krise. Ein Beitrag zur Pathogenese der Bürgerlichen Welt*, Freiburg 1959.

³ Reinhart Koselleck: *Preussen zwischen Reform und Revolution. Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung von 1791 bis 1848*, Stuttgart 1967.

⁴ Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck (hg.): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexicon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland, bd. I-VIII*, Stuttgart 1972-1997.

Kosellecks begrebshistorie har haft stor international betydning.⁵ Det samme har de mange essays omhandlende historisk teori og metode,⁶ som Koselleck skrev størstedelen af fra starten af 1970'erne indtil starten af 1990'erne, hvor han underviste ved universitetet i Bielefeld. Kosellecks indflydelse hænger uden tvivl sammen med hans evne til med stor sproglig kraft – og med brug af et varieret kildemateriale, bl.a. malerier, nedskrevne drømme og krigsmonumenter – konstant at lægge nye vinkler på både universelle og nære temaer, der vedrører os alle. Det drejer sig først og fremmest om modernitetens fremkomst og betingelserne for menneskets historiske bevidsthed, som er de store og gennemgående temaer i Kosellecks videnskabelige produktion.

I det følgende vil jeg give en introduktion til Koselleck og belyse, under hvilke omstændigheder, og hvordan, han har udviklet sine tanker om historie og historievidenskab. Artiklen har to formål. Det første er at demonstrere, at Kosellecks videnskabelige produktion i høj grad skal forstås i lyset af en stærk teoretisk, metodisk, tematisk, stilistisk og endog politisk inspiration fra den tyske jurist og politiske teoretiker Carl Schmitt (1888-1985). Det andet er via analyser af reaktionerne på Kosellecks relationer til Schmitt at give en ny forståelse af centrale ideologiske og intellektuelle positioner i den nyere tyske social- og historievidenskab.

Nogle metodiske betragtninger over intellektuel historie

Hvilke krav skal man stille til bevisførelsen i undersøgelser af intellektuel historie – dvs. i undersøgelser af, hvordan idéer og tanker opstår og spreder sig? Det er temaet i Inga Flotos nylige anmeldelse af Rolf Arvidssons og Hans Aarslef's *Kritiska undersökningar i Weibull-myten historia*. Værket omhandler en længevarende diskussion, hovedsagelig mellem Rolf Arvidsson og Birgitta Odén, angående inspirationen bag Lauritz Weibulls banebrydende værk *Kritiska Undersökningar i Nordens historia*

⁵ For nogle linier af denne indflydelse, se Jussi Kurunmäki, Kari Palonen (ed.): *Zeit, Geschichte und Politik: zum achtzigsten Geburtstag von Reinhart Koselleck*, Jyväskylä 2003; Ian Hampsher-Monk, Karin Tilmans, Frank Van Vree (ed.): *History of Concepts. Comparative Perspectives*, Amsterdam 1998. I Danmark har Jan Ifversen gjort en stor indsats for at introducere Kosellecks begrebshistorie. Se bl.a. Jan Ifversen: »Koselleck og begrebshistorien«, *Politologiske Studier*, 17, årg. 6, 2003, s. 18-34.

⁶ En del af disse essays er samlet i Reinhart Koselleck: *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt am Main 1979; *Zeitschichten. Studien zur Historik*. Frankfurt am Main 2000. Et dugfrisk eksempel på brugen af Kosellecks refleksioner over historiske bevidsthed i den danske historieforskning finder man i Bernard Eric Jensen: *Historie – livsverden og fag*, København 2003.

omkring år 1000 fra 1911.⁷ I de tidlige 1970'ere offentliggjorde Arvidsson en artikel, hvori han ud fra en række indikationer, dog uden det helt afgørende bevis, sandsynliggjorde, at Weibull var kraftigt inspireret af den franske litteraturhistoriker Joseph Bédier og dennes arbejde *Les Légendes épiques* fra 1908-1912. Formentlig som en reaktion på, at Weibull skulle have været afgørende inspireret af en litteraturhistoriker, gjorde Odén straks indsigelse mod Arvidssons tese. Dermed blev diskussionen om 'Weibull-myten' skudt i gang.

I sin vurdering af diskussionen skriver Inga Floto: »[K]an man virkelig forestille sig, at læsningen af en enkelt bog kan have afgørende indflydelse på en forskers udvikling? Svaret er, at det kan man godt«. Floto understreger dog, at hvis denne læsning skal have konsekvenser, er en »ganske bestemt psykologisk situation påkrævet, *et vadedsted*«. Af forskellige personlige og faglige årsager stod Weibull i et *vadedsted*. Derfor faldt Bédiers arbejde – skriver Floto – »på gødet jord«.⁸

Som det vil fremgå i det følgende, er Schmitts indflydelse på Koselleck foregået markant anderledes end Bédiers indflydelse på Weibull. Først og fremmest tyder meget på, at Koselleck i sit møde med Carl Schmitt og hans værker i starten af 1950'erne fandt faglig støtte til holdninger og grundsyn, der allerede var formet af Kosellecks krigserfaring. Dernæst er Schmitts indflydelse på Koselleck ikke foregået via en enkelt bog eller et enkelt møde, men gennem længere vejledning og inspiration. Og eftersom Koselleck aldrig har lagt skjul på indflydelsen fra Schmitt, er beviserne til de intellektuelle relationer mellem de to omfattende i sammenligning med studierne i Weibull. I Kosellecks værker finder man således forskellige former for tilkendegivelser i forhold til Schmitt; bl.a. referencer til og direkte brug af Schmitts idéer og begreber. Derudover har Koselleck i en række nylige interviews beskrevet sit skelsættende møde med Schmitt og skildret en række omstændigheder omkring deres intellektuelle og personlige relationer.⁹

⁷ Inga Floto: Anmeldelse i *Historisk Tidsskrift*, bd. 101, 2001, hæfte 2, s. 563-570.

⁸ Inga Floto: Anmeldelse i *Historisk Tidsskrift*, bd. 101, 2001, hæfte 2, s. 568, 569.

⁹ Vigtigst er Reinhart Koselleck: »Formen der Bürgerlichkeit: Reinhart Koselleck im Gespräch mit Manfred Hettling und Bernd Ulrich«, *Mittelweg 36, Zeitschrift des Hamburger Instituts für Sozialforschung*, 12. Jahrgang, 2003, s. 62-83. Ingen har endnu udført en systematisk og samlet undersøgelse af Kosellecks omgang med og reception af Schmitt. Dog er Schmitts indflydelse på *Kritik und Krise* dokumenteret. Michael Schwartz: »Leviathan oder Lucifer. Reinhart Koselleck's 'Kritik und Krise' revisited«, *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte*, 45. Jahrgang, 1993, s. 33-57; Anthony J. La Vopa: »Conceiving a Public: Ideas and Society in Eighteenth-Century Europe«, *The Journal of Modern History*, Volume 64, Nr. 1, 1992, s. 79-119. Jeremy Popkin: »The Concept of Public Opinion in the Historiography of the French Revolution«, *Storia della Storiografia*, 20, 1991, s. 77-92. Desuden udkommer snart en undersøgelse af lighederne mellem Schmitts og Kosellecks begrebs-

I den foreliggende kronologiske undersøgelse af Kosellecks liv og værk er spørgsmålet altså ikke, om Koselleck har været inspireret af Schmitt, men i hvor høj grad og hvordan denne inspiration har sat sig spor.¹⁰ Ud fra det foreliggende materiale vil jeg forsøge at opdele Kosellecks videnskabelige produktion og reception af Schmitt i fire faser: en fase fra ca. 1953 til 1959, en fase fra ca. 1960 til 1970, en fase fra ca. 1970 til 1990 og endelig en fase fra ca. 1990 til 2000. Kildematerialet muliggør imidlertid hverken en præcis afgrænsning af disse faser eller en udtømmende forklaring på, hvorfor Koselleck har bevæget sig igennem de fire faser og hvornår det helt afgørende skel ligger.¹¹ Alligevel håber jeg at kunne give nogle indblik i det komplekse samspil mellem videnskabelig teori, personlige erfaringer og politik, hvori Kosellecks historiske tænkning er opstået, og derigennem kaste nyt lys på hans videnskabelige produktion. Først en introduktion til Carl Schmitt.

Carl Schmitt: en nøgle til tysk videnskab og politisk kultur

Carl Schmitt blev født i 1888 og døde i 1985 i en alder af 96 år. Han blev uddannet som jurist og underviste ved en række forskellige institutioner: som docent ved Handels-Hochschule München fra 1919, som professor ved Universität Greifswald fra 1921, ved Universität Bonn fra 1922, ved Handels-Hochschule Berlin fra 1928, og ved Universität zu Berlin fra 1933-1945. Han arbejdede desuden som jurist i undtagelseslov under Weimar-regeringen og fortsatte som juridisk rådgiver for nazisterne efter januar 1933.¹²

historie. Reinhard Mehring: »Begriffssoziologie, Begriffsgeschichte, Begriffspolitik. Zur Form der Ideengeschichtsschreibung nach Carl Schmitt und Reinhard Koselleck«, *Formen der Ideengeschichte*, Harald Bluhm (hg.), Baden-Baden (udkommer) 2004.

¹⁰ Hvor der ikke foreligger direkte spor til Kosellecks intellektuelle reception og omgang med Schmitt, vil jeg forsøge at påvise Schmitts indflydelse på Kosellecks værker gennem sammenligninger af deres tekster. Jeg er i min tilgang inspireret af Carlo Ginzburgs *evidential paradigm*, som jeg i mit speciale udforskede mulighederne i og grænserne for. Niklas Olsen: *Gerhard Ritter, Carl Schmitt and Friedrich Meinecke: Dialogues on Politics and History*, upubliceret speciale, Institut for Historie, Københavns Universitet 2002.

¹¹ Jeg håber i en senere artikel at kunne udforske disse forhold nærmere gennem en analyse af Kosellecks brevkorrespondance med Schmitt, som Koselleck netop har givet mig adgang til. Korrespondancen indeholder bl.a. mere end 50 breve fra Koselleck til Schmitt, der er skrevet over en periode på 30 år. Se Dirk van Laak und Ingeborg Villinger (hg.): *Nachlass Carl Schmitt. Verzeichnis des Bestandes im Nordrhein-Westfälischen Hauptstaatsarchiv*, Siegburg 1993.

¹² For en introduktion til Schmitts liv og værk, se Reinhart Mehring: *Carl Schmitt zur Einführung*, Hamburg 2001; Gopal Balakrishnan: *The Enemy: An intellectual portrait of Carl Schmitt*, New York 2000.

Schmitt blev for alvor berømt i 1920'erne, hvor han formulerede en række ekstremt anti-liberale og autoritære løsninger på de samtidige kriser inden for den klassiske nationalstat og i det internationale politiske system. Schmitt mente, at liberalisme undviger selve essensen i politik: at tage ansvar og beslutninger. Og for at undgå det politiske anarki, som liberalisme ifølge Schmitt genererer, advokerede han i sine værker konsekvent for en stærk, autoritær stat, og for et internationalt system baseret på klassiske suveræne stater. Det var netop i forsøget på at etablere klare kriterier for politiske beslutninger, at Schmitt i sit mest berømte værk *Der Begriff des Politischen* fra 1932 udarbejdede sin kontroversielle definition af 'det politiske'. Med dette begreb anbefalede Schmitt en specifikt politisk sondring, som alle politiske handlinger og motiver burde føres tilbage til: nemlig sondringen mellem *ven* og *fjende*.¹³

Med inspiration fra bl.a. Karl Marx, Søren Kierkegaard og George Sorel forfattede Schmitt desuden en række essays om kunst, idéhistorie, forholdet mellem kirke og stat, samt geopolitik. Hertil skal føjes, at Schmitt var respekteret og bredt læst i 1920'erne og 30'erne, hvor hans skarpe begrebsfikserede og problembelysende fremgangsmåde, samt hans radikale politisk-teoretiske synteser, influerede adskillige forskere med vidt forskellig politisk og intellektuel observans; bl.a. Walter Benjamin og George Lukacs.

Carl Schmitts intellektuelle evner er imidlertid blevet overskygget af hans energiske forsøg på at opnå akademisk og politisk indflydelse under nazismen. Som en konsekvens heraf er Schmitt forblevet et kontroversielt navn indtil i dag, hvor interessen for ham til gengæld er betydelig.¹⁴ Interessen er specielt koncentreret om Schmitts kritik

¹³ Carl Schmitt: *Der Begriff des Politischen. Text von 1932 mit einem Vorwort und drei Corollarien*. 7. Auflage, 5. Nachdruck der Ausgabe von 1963, Berlin 2002. Til Schmitts andre berømte værker hører bl.a.: *Die Geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus*, Berlin 1923; *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*, Berlin 1922; *Die Diktatur. Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum Proletarischen Klassenkampf*, München und Leipzig 1921.

¹⁴ Om Schmitts indflydelse og nuværende aktualitet, se Mark Lilla: *The Reckless Mind: Intellectuals and Politics*, New York, 2001, s. 47-77; Gopal Balakrishnan: 2000, s. 7ff; og Tracy B. Strong's forord til Carl Schmitt: *The Concept of the Political*, Translated by George Schwab, Chicago, 1996. Også i Danmark hersker der stor interesse for Schmitt. Bl.a. er *Der Begriff des Politischen* nyligt oversat til dansk. Carl Schmitt: *Det politiske begreb*, oversat af Lars Bo Larsen og Christian Borch, København 2002. Desuden har tidsskriftet *Distinktion* udgivet temanummeret: »Carl Schmitt og suveränitetsproblematikken«, Nr. 2, 2001. Allerede i 1998 introducerede Adam Holm i nærværende tidsskrift væsentlige aspekter af Schmitts kritik af liberalismen. Adam Holm: »Radikal konservatisme i Weimarrepublikken. Den 'vestlige dekadence': kritikken af liberalismen«. *Historisk Tidsskrift*, Bd. 98, 1998, hæfte 1, s. 51-97.

af liberalismen og om Schmitts virkningshistorie, dvs. omgangen med og receptionen af Schmitt, der har vist sig at kunne være en central nøgle til forståelsen af tysk videnskab og politisk kultur i det 20. århundrede.¹⁵

Schmitts intellektuelle interaktion med tyske historikere har dog endnu ikke været genstand for en systematisk undersøgelse. Den spredte litteratur om emnet viser bl.a., at Schmitt i perioden 1920-45 var involveret i ofte intense 'historiske' diskussioner, der tog udgangspunkt i bl.a. politisk etik, politisk romantik, de bærende ideer om den tyske stat, samt forfatningshistorie. Her affødte Schmitt og hans værker såvel begejstrede som negative reaktioner, bl.a. fra historikerne Friedrich Meinecke og Gerhard Ritter, men også fra en række af tidens andre førende historikere, bl.a. Otto Hintze, Fritz Hartung og Franz Schnabel.¹⁶ Flere spor af Schmitts betydning for tyske historikere og tysk historieskrivning gemmer sig formentlig i Schmitts indtil videre lukkede arkiv. Her findes bl.a. den korrespondance, Schmitt indtil sin død i 1985 førte med tidens fremtrædende historikere. Efter 1945 var det bl.a. Theodor Schieder, den tidligere redaktør af *Historische Zeitschrift*, den produktive antikhistoriker Christian Meier, samt Reinhart Koselleck.¹⁷

For at forstå Kosellecks relationer til Schmitt, og for overhovedet at nærme sig en forståelse af Kosellecks tanker om historie, er det, som tidligere antydnet, nødvendigt at tage afsæt i en række biografiske oplysninger om Koselleck.

¹⁵ Den mest berømte undersøgelse er Dirk Van Laak: *Gespräche in der Sicherheit des Schweigens. Carl Schmitt in der politischen Geistesgeschichte in der frühen Bundesrepublik*, Siegburg 1993. Se også Jan-Werner Müller: *A Dangerous Mind. Carl Schmitt in Post-War European Thought*, London 2003.

¹⁶ Nogle linier af Schmitt og Meineckes diskussioner om politisk romantik i 1920'erne findes i Joseph W. Bendersky: »Politische Romantik: Intellectual Critique and Enduring Scholarly Influence«, *Complexio Oppositorium – Über Carl Schmitt*, Helmut Quaritsch (hg.), Berlin 1988, s. 465-490. Selv har jeg undersøgt en for Ritter betydningsfuld dialog med Schmitt angående forholdet mellem politisk etik og historisme i starten af 1940'erne. Niklas Olsen: *Gerhard Ritter, Carl Schmitt and Friedrich Meinecke: Dialogues on Politics and History*, 2002. Vedrørende Otto Hintze og Fritz Hartungs blandede reaktioner på Schmitts forfatningshistorie i slutningen af 1920'erne og starten af 1930'erne, Hans-Christof Kraus: »Verfassungslehre und Verfassungsgeschichte: Otto Hintze und Fritz Hartung als Kritiker Carl Schmitts«, *Staat-Suveränität-Verfassung. Festschrift für Helmut Quaritsch*, Dietrich Murswicker (hg.), Berlin 2000. Om Schnabels brug af Schmitt i sin kulturkritik, Thomas Hertfelder: *Franz Schnabel und die deutsche Geschichtswissenschaft: Geschichtsschreibung zwischen Historismus und Kulturkritik (1910-1945)*, Göttingen 1995.

¹⁷ Dirk van Laak und Ingeborg Villinger (hg.): 1993.

Historie som selvforståelse: Koselleck og Den Anden Verdenskrig

Der kan ikke herske tvivl om, at Kosellecks videnskabelige og erkendelsesmæssige interesser har været grundlæggende præget af de personlige oplevelser, han gjorde sig på østfronten, i russisk fangelejr, og som oprydningsarbejder i Auschwitz, efter at han i 1941, da han var blot 18 år, meldte sig som frivillig i den tyske hær.¹⁸ Hans værker skal – som vi skal se – læses som en reaktion på disse oplevelser. De består af en række forsøg på at forstå den historiske baggrund for den moderne verden, i særdeleshed Den Anden Verdenskrig, og på at undersøge, hvordan krigen blev erfaret, og hvordan denne begivenhed kan forstås, bearbejdes og forvaltes. Det er utvivlsomt også i lyset af oplevelserne i Anden Verdenskrig, at Kosellecks stærke pessimisme i forhold til det moderne samfund, dets politik og videnskab skal forstås: Koselleck er mistænksom overfor enhver tale om samfundsmæssigt fremskridt; han har længe været ekstremt skeptisk over for politisk demokrati; og han tvivler stærkt på, at mennesket kan lære af eller forstå historien.

Det er – i forlængelse heraf – netop til at forstå og bearbejde Anden Verdenskrig, at Koselleck har fundet inspiration hos Schmitt. Og når Kosellecks anvendelse af Schmitt er anderledes i dag end i 1950'erne, hænger det – som jeg vil påvise – sammen med, at Kosellecks erkendelsesmæssige interesser i forhold til krigen har forandret sig. I starten af sin karriere var Koselleck dybt inspireret af Schmitts videnskabelige metoder og teorier – og af Schmitts politiske overbevisninger – i sit forsøg på at forklare årsagerne til krigen. Men i takt med at Koselleck har rettet sit fokus mod at forstå, bearbejde og forvalte erfaringerne fra krigen, har han nedtonet og modificeret sin videnskabelige brug af Schmitt. I løbet af denne proces har Koselleck samtidig gradvist gjort op med den politiske inspiration fra Schmitt. Det gælder i særdeleshed kritikken af liberalismen, der – som vi skal se nedenfor – var et af de elementer, Koselleck fandt allermest tillokkende hos Schmitt ved deres første møde i slutningen af 1940'erne.

¹⁸ Om sammenhængen mellem Kosellecks krigserfaringer og hans videnskabelige produktion, se bl.a. Friedrich Wilhelm Graf: »Die Macht des Schicksals entschuldigt gar nichts«, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1/11-1999. Rudolf Vierhaus: »Laudatio auf Reinhart Koselleck«, *Historische Zeitschrift*, bd. 5, 250, 1990, s. 530. Koselleck har ofte fortalt om sine krigsoplevelser og deres betydning for hans historieskrivning. Se bl.a. Reinhart Koselleck: »Glühende Lava, zur Erinnerung geronnen«, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 6/5-1995; Reinhart Koselleck: »Formen der Bürgerlichkeit, 2003, s. 70-83.

Mødet i Heidelberg

Kosellecks første møde med Schmitt fandt sted i Heidelberg, hvor Koselleck i 1947, et år efter hjemkomsten fra krigen, havde påbegyndt studier i bl.a. historie, sociologi, jura og teologi. Blandt Kosellecks lærere var så prominente navne som Karl Löwith, Hans Georg Gadamer, Werner Conze, Johannes Kühn og Martin Heidegger, der alle har udøvet betydelig indflydelse på hans senere arbejde. Det blev imidlertid – som vi skal se – Schmitt, der fik størst indflydelse på Kosellecks første værk *Kritik und Krise*. Schmitt havde efter krigen forbud mod at undervise, men blev i denne periode en grå eminence i læse- og debatgrupper på universitetet og i private cirkler. Således gik Kosellecks vej til Schmitt gennem en række seminarer hos den karismatiske sociolog Alfred Weber, som tiltrak en række studerende, der, ligesom Koselleck, havde en speciel interesse for skyggesiderne af 'det moderne' samt et konfliktuelt syn på sammenhængen mellem politik og videnskab.¹⁹ Blandt disse studerende, hvoraf flere i disse år blev 'disciple' af Schmitt, var Nicolaus Sombart, der havde kendt Schmitt siden sin ungdom i Berlin i starten af 1940'erne. Det var ham, der formidlede kontakten mellem Schmitt og Koselleck.²⁰

Kosellecks umiddelbare fascination af Schmitt førte til, at Schmitt blev Kosellecks uformelle vejleder og sparringspartner i arbejdet med *Kritik und Krise*, der blev indleveret som Kosellecks doktorarbejde i 1953.²¹ Koselleck husker mødet med Schmitt således:

»Sjældent har jeg fået stillet så kloge spørgsmål, jeg har sjældent ført så inspirerende samtaler som dengang. Jeg havde netop oversat Hobbes til mit doktorarbejde. Schmitt spurgte, hvad jeg da ville med Hobbes, og så udviklede jeg min tese: utopiens opståen af misforholdet til den politiske ansvarlighed i det absolutistiske system. Han udspurgte mig derefter målrettet og opmuntrede mig igen og igen til at holde fast ved min tese, som jeg fremlagde i de tre kapitler i doktorarbejdet; jeg

¹⁹ Til denne kreds hørte bl.a. Hanno Kesting, Roman Schnur og Hans-Joachim Arndt. Dirk van Laak: 1993, s. 186-188.

²⁰ Reinhart Koselleck: »Formen der Bürgerlichkeit«: 2003, s. 74-76. Nicolaus Sombart, søn af historikeren Werner Sombart, har i to bøger skitseret henholdsvis sit møde med Schmitt i barndomshjemmet og stemningen blandt den generation af unge mænd, der mødtes i Heidelberg efter krigen. Nicolaus Sombart: *Jugend in Berlin: Ein Bericht*, München 1984; '*Rendezvous mit dem Weltgeist*'. *Heidelberger Reminiszenzen 1945-1951*, Frankfurt am Main 2000.

²¹ Undertitlen på doktorarbejdet (*Eine Untersuchung der politischen Funktion des dualistischen Weltbildes im 18. Jahrhundert*) er anderledes end i undertitlen i den 6 år senere bogudgave. Ingen har endnu undersøgt, hvorvidt indholdet af de to udgaver adskiller sig fra hinanden.

skulle ikke lade mig påvirke af professorer, der måtte mene, at man burde skrive endnu mere og om andet«. ²²

Dette møde resulterede desuden i et personligt venskab, der bestod indtil Schmitts død. Årsagen til Kosellecks tætte tilknytning til Schmitt i 1950'erne skal formentlig ikke blot findes i den intellektuelle fascination, men også i affiniteter i deres personlige erfaringer. Ligesom Koselleck havde Schmitt efter krigen et behov for at reflektere over krigen, dens årsager og ikke mindst sin egen rolle i denne. Det skete bl.a. i det apologetiske skrift *Ex Captivitate Salus*, hvori Schmitt i et forsøg på at bearbejde sit personlige nederlag såede tvivl om, hvorvidt historien skrives af »sejrherreren« eller den »besejrede«. ²³ Koselleck videreudviklede senere Schmitts refleksioner til en historik, der bygger på, at taberne, som følge af deres trykkende erfaringer, er i stand til at udvikle nye metodiske greb og dermed opnå ny indsigt i historien. ²⁴ Det skete imidlertid længe efter *Kritik und Krise*. Snarere end et erkendelsesorienteret projekt fremstår dette værk som et radikalt, aggressivt og uforsonligt forsøg på at modvirke sejrherrens version af årsagerne til Anden Verdenskrig; ²⁵ en krig, Koselleck havde oplevet på nærmeste hold, og som havde tilintetgjort det tyske 'Bildungsbürgertum', hans familie gennem generationer havde tilhørt, og som Koselleck var født og opvokset i. ²⁶ Til dette fandt han stor inspiration hos Carl Schmitt. ²⁷

²² Reinhart Koselleck: »Formen der Bürgerlichkeit«: 2003, s. 76.

²³ Carl Schmitt: *Ex Captivitate Salus*, Köln 1950, s. 25. Som bevidnet i hans stærkt antisemitiske dagbogsnotater relativerede Schmitt sin egen rolle under krigen og de nazistiske krigsforbrydelser. Nürnberg-processen var således udtryk for »sejrsmagternes diskriminering«. Carl Schmitt: *Glossarium. Aufzeichnungen der Jahre 1947-51*, (Hg.) E. v. Medem, Berlin 1992. Reinhard Mehring: »Zu Schmitts Dämonologie – nach seinem Glossarium«, *Rechtstheorie. Zeitschrift für Logik, Methodenlehre, Kybernetik und Soziologie des Rechts*, 23. bd., 1992, heft 1, s. 258-271.

²⁴ Reinhart Koselleck: »Erfahrungswandel und Methodenwechsel. Eine Historisch-antropologische Skizze«, *Zeitschichten. Studien zur Historik*, Frankfurt am Main, 2000, s. 75-77.

²⁵ »It represented an attempt to examine the historical preconditions of German National Socialism«, skriver Koselleck i den allerførste linie i den engelske oversættelse af *Kritik und Krise*. Reinhart Koselleck: *Critique and Crisis. Enlightenment and the Pathogenesis of Modern Society*, Oxford, 1988, s. 1.

²⁶ Således undertitlen *Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt*. Flere af Kosellecks familiemedlemmer døde på forskellig vis under nazismen. Reinhart Koselleck: »Formen der Bürgerlichkeit«: 2003, s. 75.

²⁷ Michael Schwartz: »Leviathan oder Lucifer. Reinhart Kosellecks 'Kritik und Krise' revisited«, 1993; Anthony J. La Vopa: »Conceiving a Public: Ideas and Society in Eighteenth-Century Europe«, 1992; Jeremy Popkin: »The Concept of Public Opinion in the Historiography of the French Revolution«, 1991.

Kritik und Krise: en 'Schmittiansk' bog

En stærk tematisk og stilistisk inspiration fra Schmitt kommer til udtryk allerede fra de første sider af *Kritik und Krise*. Her præsenterede Koselleck sit værk som en kriseanalyse af »den samtidige verdenskrise, bestemt gennem den polære spænding mellem verdensmagterne Amerika og Rusland«. Krisen skyldtes, at kommunismen og liberalismen nægtede at acceptere »det politiske« – at politik altid vil være et område fyldt med konflikter og interesser, hvor alle forsøger at tiltvinge sig magt – men i stedet, som moralsk og utopisk anlagte ideologier, konstant sigtede mod gensidig udryddelse. Den historiske forklaring på denne underminering af 'det politiske' skulle, ifølge Koselleck, findes i oplysningstiden. Nærmere bestemt i den forskydning i forholdet mellem politik og moral, der fandt sted mellem det 16. og 17. århundredes borgerkrige og den franske revolution.²⁸

Denne tese havde Schmitt udlagt i flere af sine værker, bl.a. i *Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes*, hvorfra Koselleck nærmest kopierede det specifikke plot og de væsentligste begreber.²⁹ På linje med Schmitt beskrev Koselleck i det første kapitel af *Kritik und Krise* den absolutte stats opkomst som en reaktion på de blodige borgerkrige, bl.a. den fanatisme og forfølgelse, der prægede de religiøse kampe, og dens funktion som en beskyttende, fredsstiftende magt, der underlagde sig de stridende parter og monopoliserede den fysiske vold. Koselleck portrætterede dernæst Hobbes som filosofen, der via sine begrebslige distinktioner på en gang skabte og ødelagde den absolutte stat. Ved at forlange undersåtternes »ydre« lydighed som modydelse til statens beskyttelse definerede Hobbes den absolutte stat; ved at tillade »indre« frihed muliggjorde han denne statsforms destruktion.³⁰

Det var nemlig som et resultat af individets ret til indre frihed, at der i kølvandet på den absolutte stat blev dannet en kritisk »modoffentlighed«, hvor individer begyndte at diskutere kontroversielle emner ud fra individuelle moralbegreber. Trods de gode og i starten upolitiske intentioner affødte denne modoffentlighed, med en stærk tro på menneskets rationalitet og orienteret mod fremtiden, de nye ansvarsløse, utopisk og moralsk anlagte historiefilosofier, der via totalitære krav om fri-

²⁸ Reinhart Koselleck: *Kritik und Krise*, s. 1-9. Citatet er fra s. 1. 'Det politiske' er en fast topos gennem hele værket.

²⁹ Carl Schmitt: *Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes: Sinn und Fehlschlag eines politischen Symbol*, Hamburg 1938. Koselleck overtog dog ikke den stærke antisemitisme i Schmitts værk.

³⁰ Reinhart Koselleck: *Kritik und Krise*, s. 18-32. Carl Schmitt: *Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes*, 1938, s. 79-97.

hed, lighed og broderskab, og krav om umiddelbar handling, ikke blot fremskyndede den franske revolution, men også banede vejen for de senere ideologisk begrundede borger- og verdenskrige. Kosellecks mål med *Kritik und Krise* var at genoprette klare kriterier for 'det politiske' for derved at stoppe den 'globale borgerkrig' mellem USA og USSR. Bogens distinkte 'Schmittianske' argument er, at det skulle ske via gensættelse af klassiske stærke stater.

At anskue konflikten mellem USA og USSR som en 'global borgerkrig' med historisk filosofi som det centrale våben var endnu et perspektiv kendt fra Schmitts værker, som også Hanno Kesting, en af Kosellecks venner fra Heidelberg, anvendte i sit samtidige værk *Geschichtsphilosophie und Weltbürgerkrieg*.³¹ De to værker blev af en anmelder omtalt som et »dobbeltslag« i en af Schmitt inspireret historiefortolkning af »den moderne verdens politiske rødder«.³²

»Ånden fra Schmitt«, lød det desuden i en separat anmeldelse af *Kritik und Krise*, »er tilstede i hvert eneste kapitel i denne studie. Vi skal opfatte det som et arbejde af en lovende begynder, der stadig er i færd med at finde sin egen vej«.³³ På den baggrund synes det passende, at Koselleck – ud over at referere til Schmitts værker – i forordet skrev en personlig tak til Schmitt »for i samtaler at have stillet spørgsmål og hjulpet til at finde svar«.³⁴ Schmitts tvivlsomme rygte i 1950'erne taget i betragtning var det imidlertid en dristig handling, der i værste fald kunne medføre, at Koselleck ville blive identificeret som nazist.³⁵ Det var Koselleck selvfølgelig ikke; men han var stærkt konservativ, og bogen viste ikke blot intellektuel inspiration, men også en problematisk politisk affinitet. Således lyder den uundgåelige konklusion på Kosellecks frontalangreb på individets ret til indre frihed – at den essentielle konstruktionsfejl i absolutismen basalt set var dens mangel på totalitarisme – også som et ekko af Schmitt.³⁶ Det bemærkede læserne af *Kritik und Krise* naturligvis, og deres reaktioner resulterede i en negativ akademisk-politisk positionering af Koselleck inden for den tyske historie- og socialvidenskab.

³¹ Hanno Kesting: *Geschichtsphilosophie und Weltbürgerkrieg*, Heidelberg 1959.

³² Citeret fra Dirk van Laak: 1993, s. 274.

³³ Helmut Kuhn: Anmeldelse i *Historische Zeitschrift*, Band 192, 1961, s. 666.

³⁴ Reinhart Koselleck: »Vorwort«, *Kritik und Krise*, 1959.

³⁵ Koselleck omtaler selv tilkendegivelsen som en »modig handling«. Reinhart Koselleck: »Formen der Bürgerlichkeit«: 2003, s. 75.

³⁶ Som bemærket af Michael Schwartz: »Leviathan oder Lucifer«, 1993, s. 40.

De negative reaktioner på Kritik und Krise: Habermas som Kosellecks antipode

Størst indflydelse på placeringen af Koselleck havde en stærk kritisk anmeldelse fra 1960, forfattet af Jürgen Habermas, Tysklands i efterkrigstiden mest berømte og polariserende filosof, der siden 1960'erne har deltaget i stort set alle større diskussioner om Tysklands selvforståelse.³⁷ I disse diskussioner har Habermas, fra en venstreorienteret ideologisk position, argumenteret for et demokratisk samfund, baseret på en borgerlig offentlighed, og for en kritisk omgang med Tysklands fortid. I sin kamp mod de konservative kræfter i tysk politik og videnskab, der ikke i tilstrækkelig kritisk grad har konfronteret Tysklands fortid, har Habermas udvalgt Carl Schmitt, hans elever og venner som sine primære modstandere.³⁸ Anmeldelsen af *Kritik und Krise* repræsenterer et af Habermas' første forsøg på at tegne konturerne af denne ideologiske frontlinie, der har stået centralt i nyere tids tyske åndsliv.

Habermas' direkte anledning til at beskæftige sig med *Kritik und Krise* var, at han dengang arbejdede på sit første værk *Strukturwandel der Öffentlichkeit*.³⁹ Et værk, der ligesom *Kritik und Krise* behandler fremkomsten af den moderne borgerlige offentlighed, men selvfølgelig fra den stik modsatte ende af det intellektuelle og ideologiske spektrum. Dette kom til udtryk i anmeldelsen, hvor Habermas – ud fra sin velkendte klippefaste tiltro til menneskets rationalitet – bl.a. angreb den »politiske antropologi« bag Kosellecks værk.⁴⁰ Hvorfor, spurgte Habermas, fører individuel tænkning og kritik af den politiske orden nødvendigvis »ind i borgerkrigens terror?«. »Uden at blive tematiseret i undersøgelsen«, konstaterede han videre, »bestemmer den politiske antropologi alle spørgsmålene og leverer mange svar«. Dernæst forsøgte Habermas at beklikke Kosellecks »nykonservative strategi« ved at identificere Koselleck med Schmitt. Bl.a. afviste han Kosellecks længsel efter den absolutte stat med ordene: »(...) vi ved, at en sådan løsning

³⁷ Jürgen Habermas: »Verrufener Fortschritt – Verkanntes Jahrhundert. Zur Kritik an der Geschichtsphilosophie«, Merkur, XIV. Jahrgang, 1960, heft 143-154. Artiklen var en dobbeltanmeldelse af *Kritik und Krise* og *Geschichtsphilosophie und Weltbürgerkrieg*.

³⁸ Jf. Jan-Werner Müller: *German Intellectuals, Unification and National Identity*, London 2000, s. 91. I Müllers værk findes en del referencer til Habermas' konflikter med Schmitt og hans »skole«. Habermas har desuden gentagne gange advaret den angelsaxiske intelligentsia imod Schmitts renæssance. Se bl.a. Jürgen Habermas: »Sovereignty and the Führerdemokratie«, *Times Literary Supplement*, September 26th, 1986.

³⁹ Jürgen Habermas: *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, Berlin 1962.

⁴⁰ Den i *Kritik und Krise* underliggende antropologiske konception af mennesket som et dynamisk og farligt væsen, der behøver en stærk øvrighed for at dæmme op for dets destruktive potentiale, er på linje med den politiske antropologi, man finder i Schmitts værker. Se fx de berømte bemærkninger i Carl Schmitt: *Der Begriff des Politischen*, 2002, s. 59.

under de nuværende samfundsmæssige betingelser kun er mulig i form af en totalitær stat. Carl Schmitt, som vi kan takke for at have formuleret den centrale borgerkrigs-topos, drog selv med stor klarhed og endog beslutsomhed denne konsekvens«. Afslutningsvis skrev Habermas: »Trods alt er vi taknemmelige for, fra så kompetente forfattere [som Koselleck] at erfare, hvordan Carl Schmitt, en specialist på dette felt, vurderer verden i dag«. ⁴¹

Det interessante ved denne anmeldelse – hvorfra de sidste linier formentlig pga. deres provokerende og nedladende karakter er udeladt i de mange nyoptryk ⁴² – er ikke blot dens vidnesbyrd om det ideologisk-intellektuelle klima i Tyskland ved overgangen til 1960'erne. I Habermas' *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, der blev publiceret kort efter, finder man nemlig spor af, at Habermas i sin analyse var dybt inspireret af både Koselleck og Schmitt. ⁴³ Ikke overraskende vakte det stort postyr, da Ellen Kennedy i 1985 påpegede denne sammenhæng, ⁴⁴ der i øvrigt viser, hvor bredt Schmitts idéer er blevet reciperet. ⁴⁵

For Koselleck betød Habermas' kritik og den næsten samtidige publikation af *Kritik und Krise* og *Strukturwandel der Öffentlichkeit* imidlertid, at han og Habermas fremstod som intellektuelle og ideologiske antipoder i det tyske åndsliv. Andre anmeldere og intellektuelle kommentatorer, der ideologisk var på linje med Habermas, forbandt på lignende vis

⁴¹ Jürgen Habermas: »Verrufener Fortschritt – Verkanntes Jahrhundert«, 1960, s. 468, 471, 474, 475, 477.

⁴² Udeladelsen – som Habermas aldrig har gjort opmærksom på – er foretaget fra og med Jürgen Habermas: *Kultur und Kritik. Verstreute Aufsätze*, Frankfurt am Main 1973.

⁴³ Den idehistoriske del af Habermas' analyse af fremkomsten af den borgerlige offentlighed følger tæt Kosellecks, ifølge Habermas, »glimrende arbejde«. Samtidig løber Habermas' model for åben offentlig diskussion parallelt med Schmitts analyser af de underliggende præmisser bag parlamentarisk liberalisme i *Die geistesgeschichtliche Lage der heutigen Parlamentarismus*. Schmitts værk er desuden det direkte referencepunkt i Habermas' demonstration af, hvordan liberalismen i starten af det 20. årh. blev undermineret som en konsekvens af, at partier og interessegrupper hyttede deres egne interesser, udformede kompromiser og traf beslutninger allerede inden diskussioner i parlamentet. Men hvor Schmitt anså liberalismen som en umulighed i praksis, og et demokratisk diktatur, med reference til Rousseau, som det uundgåelige resultat af den franske revolution, argumenterer Habermas, med reference til Kant og i opposition til Schmitt, for, at det er muligt at etablere et ansvarsfuldt, fornuftigt og velfungerende politisk demokrati. Om Habermas' brug af Schmitt og Koselleck i *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, se Anthony J. La Vopa: »Conceiving a Public«: 1992; og Jeremy Popkin: »The Concept of Public Opinion«: 1991.

⁴⁴ Ellen Kennedy: »Carl Schmitt und die 'Frankfurter Schule'. Deutsche Liberalismuskritik im 20. Jahrhundert, *Geschichte und Gesellschaft*, 12. Jg, 1986, s. 380-419.

⁴⁵ I samme hæfte af *Geschichte und Gesellschaft* finder man ivrige forsøg af Martin Jay, Alfons Söllner og Ulrik Preuss på at forsvare Frankfurter-skolen mod anklagen for at stå under Schmitts indflydelse.

Koselleck med kredsen omkring Schmitt, der i denne periode forsøgte at stække de demokratiske politiske værdier bag Forbundsrepublikken. Dermed fik Koselleck i denne periode et ry som 'nykonservativ', der blev svært at slippe af med.⁴⁶ Samtidig resulterede publikationen af *Kritik und Krise* – ifølge Koselleck – i en række akademisk-politiske restriktioner. Bl.a. undlod den indflydelsesrige avis *Frankfurter Allgemeine Zeitung* at anmelde bogen pga. Kosellecks relationer til Schmitt, og Koselleck blev slettet af listen over ansøgere til en stilling i Konstanz med den begrundelse, at han var »Schmittianer«.⁴⁷

Præcis hvordan de stærke reaktioner på *Kritik und Krise* påvirkede Koselleck, er uvist. Men de var sandsynligvis medvirkende til, at Koselleck i en lang årrække meldte sig ud af den politiske debat og samtidig valgte at nedtone sin reception af og identifikation med Schmitt. Også selvom Carl Schmitt, angrebepunktet i kritikken af *Kritik und Krise*, forfattede en af de få helt igennem positive anmeldelser af værket, hvorfra citater pryder bagsiden af de mange nyoptryk.⁴⁸

Koselleck og socialhistorien – en nedtonet antimodernisme

Umiddelbart efter at have indleveret *Kritik und Krise* fik Koselleck arbejde som lektor ved universitetet i Bristol. I 1955 vendte han tilbage til Heidelberg, hvor han blev assistent for historikeren Werner Conze og arbejdede på sit habilitationsskrift *Preussen zwischen Reform und Revolution*, der blev publiceret i 1967.⁴⁹ I dette værk, der med sin socialhistoriske vinkel afspejler en stærk inspiration fra netop Conze, nedtonede Koselleck sin negative holdning over for fremkomsten af det moderne

⁴⁶ Så sent som i 1965 er Koselleck og *Kritik und Krise* nævnt i en artikel af Christian Graf von Krockow – Schmitts første biograf – hvori Krockow advarer mod det alternativ til det tyske demokrati, som Ernst Forsthoff og andre elever af Schmitt argumenterede for i tidsskriftet *Der Staat*. Christian Graf von Krockow: »Staatsideologie oder demokratische Bewusstsein. Die deutsche Alternative«, *Politische Vierteljahresschrift*, VI. Jahrgang, 1965, s. 118-131.

⁴⁷ Vedrørende stillingen i Konstanz og Kosellecks erfaringer med den generelle mistro over for Schmitt i denne periode. Reinhart Koselleck: »Formen der Bürgerlichkeit«: 2003, s. 75. Oplysningen vedrørende *Frankfurter Allgemeine Zeitung* stammer fra et personligt interview med Koselleck i Bielefeld, d. 9/9-2003.

⁴⁸ Carl Schmitt: Anmeldelse i *Das Historisch-Politische Buch*, Jahrgang VII, 1959, s. 301-302. Schmitt var en meget aktiv anmelder i og blev endog tilbudt posten som redaktør for tidsskriftet *Das Historisch-Politische Buch*. Tidsskriftet er et organ under *Der Rankegesellschaft*, der blev oprettet i 1952 af højreorienterede historikere, som havde mistet videnskabelige poster og anseelse under anden verdenskrig. Michael Salewski: »Der Ranke-Gesellschaft und ein Halbes Jahrhundert«, *Historische Debatten und Kontroversen im 19. und 20. Jahrhundert*, Jürgen Elvert, Susanne Krauss (hg.), HMRG-Beiheft 46, 2003, s. 124-143.

⁴⁹ Reinhart Koselleck: *Preussen zwischen Reform und Revolution*, 1967.

samfund og hermed sin brug af Schmitt. Hermed bevægede Koselleck sig ind i den anden fase af sin videnskabelige produktion.

Uden at der findes direkte beviser herfor, er en mulig forklaring på Kosellecks modificerede syn på moderniseringsprocesserne, at han gennem sin erfaring fra ca. 20 forholdsvis rolige år i Forbundsrepublikken havde opbygget en vis tro på idéerne bag og holdbarheden af politisk demokrati. Men hvis dette var tilfældet, var det en tro med klare grænser. I *Preussen zwischen Reform und Revolution* understreger Koselleck, at de demokratiske tiltag i overgangen fra stænder- til borgerligt samfund blev skabt via legale reformer, ikke gennem en grundlæggende idealistisk tro på demokratiske værdier i form af et større samfundsmæssigt projekt. Værket indeholder ingen omtale af de enkelte menneskers rolle i processen; fokus er udelukkende på staten og bureaukratiet.

Preussen zwischen Reform und Revolution er en imponerende empirisk anlagt analyse, og værket resulterede i rosende omtale fra samtlige anmeldere. En af de mest grundige og begejstrede anmeldelser blev skrevet af Jürgen Kocka,⁵⁰ der sammen med Hans-Ulrich Wehler grundlagde den såkaldte historiske socialvidenskab, som spillede en vigtig rolle i den tyske historievitenskaber fra 1960'erne til 1980'erne. Som vi skal se, positionerede Wehler sig imidlertid i kølvandet på Kosellecks nye projekt *Geschichtliche Grundbegriffe* som Kosellecks mest indædte kritiker.

Koselleck og begrebshistorien

Det enorme projekt *Geschichtliche Grundbegriffe* blev konciperet i Werner Conzes epokegørende *Arbeitskreis für Moderne Sozialgeschichte*. Det består af syv bind, hvoraf det første udkom i 1972 og det sidste i 1997. Det fælles mål for de 109 forfattere, der har skrevet de i alt 119 artikler, er at belyse fremkomsten af den moderne verden gennem historiske analyser af centrale politiske og sociale grundbegreber, heriblandt begreber som stat, samfund og revolution. Selvom Reinhart Koselleck blot er én blandt tre redaktører – de to andre er Werner Conze og middelalderhistorikeren Otto Brunner – har han fungeret som den centrale metodiske og teoretiske drivkraft bag *Geschichtliche Grundbegriffe*.⁵¹ Det var

⁵⁰ Jürgen Kocka: Anmeldelse i *Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte*, bd. 75, 1970, s. 121-125.

⁵¹ Koselleck har desuden selv forfattet 12 bidrag, samtidig med at han har omskrevet og finpudset andres. For en introduktion til *Geschichtliche Grundbegriffe*, se Christof Dipper: »Die Geschichtliche Grundbegriffe: Von der Begriffsgeschichte zur Theorie der historischen Zeiten«, *Historische Zeitschrift*, bd. 279, heft 2, 2000, s. 281-309. Melvin Richter: *The History of Political and Social Concepts: A Critical Introduction*, Oxford 1995.

således også Koselleck, der i 1967 forfattede det oprindelige program-matiske skrift, der lå til grund for projektet.⁵² Heri finder man bl.a. de fire berømte teser om, hvordan overgangen til den moderne verden kan aflæses i forandringer i brugen og betydningen af politiske og sociale begreber i »saddeltiden« (perioden 1750-1840).⁵³ Tesserne er: At der i brugen og betydningen af begreberne skete (1) en demokratisering, (2) en ideologisering, og (3) en politisering, samtidig med (4) at der blev indlejret en permanent forventning om fremskridt, forandring og nye erfaringer i grundbegreberne. Det var således i »saddeltiden«, at historien som »kollektivsingular«, som ét stort fremadskridende projekt blev skabt, og »demokrati« blev til et selvstændigt politisk projekt, forbundet med snarlig frigørelse.

I konstruktionen af de fire teser – og i sin metodiske og teoretiske tilgang til begrebshistorien – har Koselleck trukket på en række forskellige inspirationskilder. Mere præcist har han kombineret en række indsigter, han gjorde sig i arbejdet med *Kritik und Krise* og *Preussen zwischen Reform und Revolution*, med en stærk hermeneutisk tradition fra Hans-Georg Gadamer samt en temporal inspiration fra Martin Heidegger. Fra Conze og arbejdet med *Preussen zwischen Reform und Revolution* hentede Koselleck idéen om at forbinde begrebshistorien med ændringer i politiske, sociale og økonomiske strukturer – forstået således, at sociale strukturer og begreber både betinger og påvirker hinanden.⁵⁴ Kosellecks begrebshistorie er imidlertid i praksis overvejende sprogteoretisk anlagt, og det er her Gadamers hermeneutik kommer ind. Fra Gadamer har Koselleck ladet sig inspirere af den antagelse, at al forståelse er sproglig medieret, og at al fortolkning derfor har karakter af en dialog.⁵⁵ Inspirationen fra Gadamer kommer bl.a. kraftfuldt til udtryk i en berømt passage i programskriftet, hvor Koselleck anbefaler en »solid historisme«. »Hvordan den sociale og politiske verden 'før 1789' blev opfattet«, skriver Koselleck forklarende, »lader sig kun påvise, hvis man indlader sig på denne tids begre-

⁵² Reinhart Koselleck: *Richtlinien für das Lexikon politisch-sozialer Begriffe der Neuzeit*, Archiv für Begriffsgeschichte, bd. XI, 1967, s. 81-97. Programskriftet findes i revideret form i *Geschichtliche Grundbegriffe*, bd. 1, 1972, Einleitung, s. XIII-XXVII.

⁵³ I denne periode opstår desuden en række nye begreber, bl.a. 'fascisme', 'kommunisme', 'ideologi', 'antisemitisme'. 'Saddeltiden' blev, ifølge Koselleck, opfundet som et »spontan begreb, et »slagord«, for perioden mellem 1750-1850, hvor en række strukturelle og sproglige ændringer markerede overgangen ('ridtet') fra den 'gamle' til den 'nye' verden. »Reinhart Koselleck im Gespräch mit Christoph Dipper«, *Neue politische Literatur*, 1998, s. 195.

⁵⁴ Se Jan Ifversen: 2003, s. 23-26.

⁵⁵ Jan Ifversen: 2003, s. 23-26.

ber«. ⁵⁶ Det var i øvrigt ved deltagelse i en række seminarer hos Gadamer i Heidelberg, at Koselleck stiftede bekendtskab med Heidegger, der inspirerede Koselleck til via begreber at undersøge de politiske konsekvenser af det moderne samfunds forventninger, prognoser og historiske begrundede håb om snarlige løsninger på samtidens problemer. Den fjerde overordnede hypotese i *Geschichtliche Grundbegriffe* synes stærkt inspireret herfra. ⁵⁷

Det er imidlertid værd at bemærke, at Koselleck allerede i den af Schmitt inspirerede *Kritik und Krise* skitserede, hvordan oplysningstænkere forsøgte at fremskynde historien via deres omfangsrige planlægning og programmering af fremtiden. For Schmitt var begreber et foretrukket medium til at forstå fortiden, og i stort set alle sine værker analyserer Schmitt juridiske og politiske begrebers betydningsmæssige transformationer i overgangen fra tidlig moderne til moderne tid. Schmitts begrebshistoriske undersøgelser blev imidlertid primært udført med henblik på at formulere og bekæmpe intellektuelle og politiske positioner i nutiden. ⁵⁸

Gadi Algazi har imidlertid nyligt påvist, at det netop var et af Schmitts utallige polemiske begreber, der fungerede som den centrale fødsels-hjælper for den nyere begrebshistorie, som den opstod i Otto Brunners værker fra 1930'erne og 40'erne. Heri argumenterede Brunner med udgangspunkt i Schmitts begreb »konkret ordenstænkning« for, at politiske og sociale begreber havde tabt deres oprindelige betydninger i overgangen fra tidlig moderne til moderne tid. Kun en videnskabelig »revision af grundbegreberne«, hævdede han, kunne genskabe forståelsen af fortidens politiske og sociale strukturer.

Både Brunners ønske om en 'revision af grundbegreberne' og Schmitts ønske om en 'konkret ordenstænkning' inden for retstænkningen var en kritik af det moderne og et forsøg på at udviske det skel mellem stat og samfund, som den moderne verden havde medført. ⁵⁹ Kritikken af det moderne var utvivlsomt stadig præsent, da *Geschichtliche*

⁵⁶ Reinhart Koselleck: 1967, s. 91. I et nyligt interview er den 'solide historisme' omformuleret til en 'reflekteret historisme'. »Reinhart Koselleck im Gespräch mit Christoph Dipper«, *Neue politische Literatur*, 1998, s. 188.

⁵⁷ Som bl.a. anført af Melvin Richter: 1995, s. 35.

⁵⁸ Sigende er titlen på Schmitts samling af essays: *Positionen und Begriffe im Kampf mit Weimar-Genf-Versailles 1923-1939*, Berlin 1940.

⁵⁹ Med henvisning til »den germanske tænkning i middelalderen«, som Schmitt i *Über Drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denken* fra 1934 påstod, var en »durch und durch konkretes Ordnungsdenken« forsøgte Schmitt at opstille en – ikke nærmere defineret – overordnet retslig tænkning, som nazisterne kunne benytte sig af uden at skulle tage hensyn til de eksisterende normer og regler. Brunner forsøgte på linje hermed at opstil-

Grundbegriffe tog form i samarbejdet mellem Koselleck, Conze og Brunner, der alle på hver sin vis havde støttet nationalsocialismen.⁶⁰ Men ud over den latente advarsel mod den fremherskende sproglige ideologisering, politisering og fremtidsfokusering, er kritikken gledet ud i løbet af projektet. Og på trods af Schmitts rolle i den nyere begrebshistories genese har der indtil for nylig hersket enighed om, at Schmitts indflydelse på værket ikke har været af betydning. Symptomatisk herfor vurderede Christof Dipper i en vurdering af hele projektet, at den »Schmittske arv faktisk lader sig begrænse til titlen på leksikonet«.⁶¹

Begrebssociologi: modbegreber og historiske brudflader

En række forhold tvinger os imidlertid til at gentænke relationerne mellem Schmitts og Kosellecks begrebshistorie. Bl.a. bør vi ikke overse, at Koselleck selv fremhæver Schmitt som en af fædrene til *Geschichtliche Grundbegriffe*, ligesom han omtaler Schmitts værker – bl.a. *Die Diktatur* – som »metodisk brilliant« begrebshistorie. Det var også på opfordring af Schmitt, fortæller Koselleck, at han i arbejdet med *Kritik und Krise* fik interessen for via opslagsbøger og leksika at underkaste centrale politiske og sociale begreber historiske analyser. Dvs. at undersøge, hvad begreber har betydet i forskellige perioder og sammenhænge, og hvordan og hvorfor de har forandret sig.⁶²

Endnu vigtigere er en dugfrisk undersøgelse af Schmitt-eksperten Reinhard Mehring, hvori denne har demonstreret, at Koselleck i høj grad har ladet sig inspirere af centrale dele af Schmitts teoretiske og metodiske tilgang til begreber.⁶³ Det gælder først og fremmest Schmitts overordnede teoretiske grundidé: at hele perioder kan forstås og skelnes fra hinanden gennem, hvad han i *Politische Theologie* kaldte »begrebssociologiske« undersøgelser.⁶⁴ Essensen af begrebssociologien

le overordnede grundbegreber, som det førmoderne samfund angiveligt skulle have været politisk og socialt organiseret omkring. Gadi Algazi: »Otto Brunner – 'Konkrete Ordnung' und Sprache der Zeit«, *Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft 1918-45*, (hg.) von Peter Schöttler, Frankfurt am Main 1999, s. 166-204.

⁶⁰ I 1990'erne kom det frem, at Werner Conze havde arbejdet på et af nazisterne finansieret projekt vedrørende 'Ostforschung'. Winfried Schulze og Otto Gerhard Oexle (hg.): *Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main 1999.

⁶¹ Hvilket vil sige termen 'Grundbegriff'. Christof Dipper: 2000, s. 287.

⁶² »Reinhart Koselleck im Gespräch mit Christoph Dipper«: 1998, s. 188.

⁶³ Reinhard Mehring: 2003. Mehring har påpeget andre sammenhænge mellem Schmitt og Koselleck i: »Carl Schmitt and His Influence on Historians«, *Cardozo Law Review*, 2000, Vol. 21, s. 1653-1664.

⁶⁴ I *Politische Theologie* beskrev Schmitt en »sociologi af begreber« som nøgle til en periodes »metafysiske billede«. Fokus i værket er på sammenhængen mellem teologiske og

er, at det er muligt at finde frem til få eller enkelte begreber, der manifesterer en hel tidsalders politiske, og i særlige tilfælde, religiøse, åndelige og samfundsmæssige tænkning. Denne tese satte Schmitt på spidsen i sit berømte essay *Das Zeitalter der Neutralisierungen* fra 1929, hvori han argumenterede for, at den europæiske ånd og dens udvikling gennem de sidste fire århundreder har bevæget sig i fire stadier, hvori den »menneskelige bevidsthed« har været gennemsyret af henholdsvis et »teologisk«, et »metafysisk«, et »humanitært-moralsk« og et »økonomisk« begreb.⁶⁵

Det grundlæggende teoretiske udgangspunkt i *Geschichtliche Grundbegriffe* er i høj grad begrebssociologisk. Målet er således at belyse: »Den gamle verdens opløsning og den moderne verdens opståen i lyset af deres begrebsmæssige tilblivelseshistorie«. ⁶⁶ Det fokus på »ledebegreber i den historiske bevægelse«, Koselleck annoncerede i *Geschichtliche Grundbegriffe*,⁶⁷ var dog allerede tilstede i *Kritik und Krise*, hvor han anvendte begreberne »kritik« og »krise« til at nærme sig oplysningstidens tænkemåde. »Udtrykket 'krise'«, skrev Koselleck i dette værk, »er gennem sit diagnostiske og prognostiske indhold indikator for en ny bevidsthed«. ⁶⁸ Også Schmitts antagelse, at historiske aktører kan bruge begreber polemisk med det formål at påvirke historiens gang, er et centralt element i *Kritik und Krise*. Således demonstrerer Koselleck i værket, hvordan oplysningstænkernes gennem de handlings- og fremtidsorienterede begreber 'kritik' og 'krise' udnævnte den absolutte stat til fjende og dermed fremskyndede dens destruktion.

Idéen om begrebers polemiske og historieskabende kvaliteter går igen i programskriftet for *Geschichtliche Grundbegriffe*. Heri finder man et metodisk fokus på konfliktflader, modbegreber og dermed på ven/fjende relationen, der er stærkt inspireret af Schmitt.⁶⁹ »Begreber«, har Schmitt bl.a. hævdet, skabes gennem »konkrete modsætninger«. Alle »politiske begreber« er nemlig »polemiske« begreber: de får deres »intellektuelle kraft og deres historiske betydning« gennem mødet med

politiske begreber. Schmitt argumenterede for, at det metafysiske billede, som en bestemt tidsalder har af verden, står i sammenhæng med periodens politiske organisation. »Alle prægnante begreber inden for den moderne statslære«, lød hans tese, »er sekulariserede teologiske begreber«. Carl Schmitt: *Politische Theologie. Vier Kapitel Zur Lehre von der Suveränität*, 7. Aufl, Berlin, 1996, s. 43.

⁶⁵ Carl Schmitt: 2002, s. 79-95.

⁶⁶ Reinhart Koselleck: 1967, s. 81.

⁶⁷ Reinhart Koselleck: 1972, s. XIII

⁶⁸ Reinhart Koselleck: 1959, s. 134. »Det 18. århundredes slagord«, kalder Koselleck også begrebet 'Krise'.

⁶⁹ Direkte eksempler på denne indflydelse følger nedenfor.

en »fjende«, en »konkret antitese«, et »modbegreb«. ⁷⁰ I de metodiske programmer for *Geschichtliche Grundbegriffe* lyder det bl.a.: Det er den »situationsbetingede kontekst, der giver begrebet dets sociale og politiske kraft«. Begreber lader sig kun forstå gennem »modbegreber« – gennem en »sociologisk analyse« af, hvem og »hvilke grupper« der anvender og positionerer sig igennem et givet begreb. ⁷¹ »Lukker den talende sig inde eller ude, når han bruger et bestemt begreb? Hvem er adressaten?«. ⁷² Om betydningen af, hvem og i hvilken sammenhæng begreber bruges, skrev Schmitt allerede i *Der Begriff des Politischen*: »Ord som stat, republik, samfund, klasse og endvidere: suveræniteten, retsstat, absolutisme, diktatur, plan, neutral eller total stat osv. er uforståelige, hvis man ikke ved, hvem der *in concreto* skal rammes, bekæmpes, negeres og gendrives med et sådant ord«. ⁷³

Den begrebspolitiske hensigt

Såvel teoretisk som metodisk synes der altså at være større ligheder og dybere relationer mellem Kosellecks og Schmitts begrebshistorie end hidtil antaget. ⁷⁴ Der er imidlertid også vigtige forskelle mellem Schmitts og Kosellecks begrebshistorie. Hvor Schmitt både intellektuelt og politisk brugte begreber med en klar polemisk og normativ-praktisk intention – hvilket bl.a. kom til udtryk i Schmitts forsøg på at sætte sine begreber i nazismens tjeneste – er Kosellecks mål med begrebshistorien primært erkendelsesorienteret.

I forlængelse heraf er det, som påpeget af Reinhard Mehring, af fundamental betydning, at Koselleck fra og med *Geschichtliche Grundbegriffe* har distanceret sig fra Schmitts begrebspolitiske hensigt. ⁷⁵ Koselleck anerkender på linje med Schmitt totaliteten af 'det politiske'. Men med et blik for begrebers farlige potentiale har han i sine begrebshistoriske undersøgelser kontinuerligt kritiseret og forsøgt at modvirke ideologiseringen af de politiske begreber. Det finder man et interessant eksem-

⁷⁰ Carl Schmitt: *Hugo Preuss. Sein Staatsbegriff und seine Stellung in der Deutschen Rechtslehre*, Tübingen 1930, s. 5. Lignende betragtninger over begrebers egenskaber og anvendelighed findes i de fleste af Schmitts værker.

⁷¹ Reinhart Koselleck: 1967, s. 87.

⁷² Reinhart Koselleck: 1972, s. XX.

⁷³ Carl Schmitt: 2002, s. 31.

⁷⁴ Hertil skal føjes, at flere af de udvalgte begreber i *Geschichtliche Grundbegriffe* er uløseligt forbundet med Schmitts navn, ligesom enkelte af bidragsyderne i deres analyser læner sig kraftigt op ad Schmitt. Det gælder bl.a. Hans Boldts artikel om begrebet 'Ausnahmestand', der kendes fra Schmitts *Die Diktatur*.

⁷⁵ Reinhard Mehring: 2003.

pel på i den provokerende, men indtryksfulde, og pudsigt nok af Schmitt tydeligt inspirerede artikel *Zur historisch-politische Semantik asymmetrischer Gegenbegriffe* fra 1975. I artiklen demonstrerer Koselleck, hvordan de i oplysningstiden skabte begreber »menneske« og »menneskelighed« og deres modbegreber »umenneske« og »undermenneske« – i modsætning til de tidligere dikotomier »hellener/barbar« og »kristen/hedning« – underminerede muligheden for anerkendelse og gensidig respekt politiske grupperinger imellem. Denne udvikling, hævder Koselleck, fik sin yderste konsekvens i nazisternes ideologisering af »fornuften«, der resulterede i bl.a. eutanasi og folkemord.

Som en udvej på den moderne destruktive ideologisering af modbegreber henviser Koselleck i den bemærkelsesværdige slutning på artiklen til Schmitts »ven/fjende« dikotomi. Det er Schmitts »videnskabelige bedrift«, bemærker Koselleck, med »begrebsparret ven og fjende« at have leveret en »formalistisk« politisk antitese uden på forhånd at fylde kategorierne i denne ud. Vil de stridende grupper freden, lyder Kosellecks pointe, kan den opnås ved, at man bruger Schmitts dikotomi på en gensidigt anerkendende og respektfuld måde.⁷⁶ Det forekommer som et paradoks, at Koselleck i *Zur Historisch-Politische Semantik asymmetrischer Gegenbegriffe* gør sig til talsmand for en reflekteret og forsigtig omgang med begreber ved at anbefale en formaliseret brug af Schmitts 'ven/fjende'-dikotomi. En dikotomi, Schmitt satte i nazisternes tjeneste, og som for mange fremstår som inkarnationen af ideologisering.⁷⁷ Her berører vi imidlertid en af de væsentligste ligheder mellem Koselleck og Schmitt. Deres tænkning er grundlæggende struktureret omkring dette modsætningspar; opdelingen i venner og fjender anskues simpelthen som et grundvilkår for den menneskelige eksistens.

Typisk for den i *Geschichtliche Grundbegriffe* overordnede afstandtagen til ideologiseringen af begreber er, at mange af artiklerne slutter med kritiske analyser af omgangen med begreber under nationalsocialismen. Her kritiserer enkelte af bidragsyderne – bl.a. Klaus Schreiner i artiklen om *Toleranz* – i øvrigt Schmitts brug af begreber.⁷⁸ På trods af at

⁷⁶ Reinhart Koselleck: »Zur historisch-politischen Semantik asymmetrischer Gegenbegriffe, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik Geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main 2000, s. 257-259.

⁷⁷ I en sen tolkning af det 20. århundredes historie overtog Schmitt i øvrigt Kosellecks tolkning af sin egen dikotomi. Carl Schmitt: »Die legale Weltrevolution: Politischer Mehrwert als Prämie auf juristische Legalität und Superlegalität«, *Der Staat*, 17, 1978, s. 321-39.

⁷⁸ Klaus Schreiner: »Toleranz«, *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. bd. 6., Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck (hg.), Stuttgart 1990, s. 588-594.

Geschichtliche Grundbegriffe primært er erkendelsesorienteret historiskrivning, og Koselleck advokerede for en reflekteret og forsigtig omgang med begreber, blev projektet udsat for hård kritik, bl.a. af Hans-Ulrich Wehler, der anså det for konservativt. Derfor blev Koselleck endnu engang forsøgt akademisk-politisk udgrænset.

Wehlers opposition til Geschichtliche Grundbegriffe – og til Schmitt

Samtidig med lanceringen af *Geschichtliche Grundbegriffe* gjorde Wehler sig til talsmand for et samfundsvidenskabeligt anlagt paradigme, *Gesellschaftsgeschichte*. Centralt i dette paradigme står den såkaldte *Sonderweg-tese* om Tysklands særudvikling – en tese, der blev formuleret i direkte opposition til den teorivage, forståelsesorienterede og magtforherligende historiske tradition, der havde domineret historievidenskaben fra Leopold von Ranke til Gerhard Ritter.⁷⁹ Hvor de overvejende konservativt indstillede historikere tilskrev den stærke tyske stat og dens udenrigspolitiske fremgange, især under Bismarck, en særlig positiv tysk udvikling og ånd, søgte Wehler og Kocka at kritisere og historisere den tyske *Sonderweg* gennem analyser af de autoritære og undertrykkende samfundsmæssige og sociale strukturer under Kejserriget og Weimarerrepublikken. Denne forskydning fra 'Primat der Aussenpolitik' til 'Primat der Innenpolitik' skal forstås i lyset af nazismen. De demokratisk indstillede forskere fra Bielefeld ønskede – og ønsker – at belyse og advare mod de specifikt tyske elementer, der havde ført til Hitlers magtovertagelse.⁸⁰

Derfor var det en provokation af dimensioner for Wehler, at Koselleck ikke blot argumenterede for, at historien, som en følge af den stærke fokusering på fremskridt og fremtid, havde udspillet sin rolle som *Magistra Vitae* i det moderne samfund,⁸¹ men desuden i forlængelse af den historiske forståelsestradition annoncerede en 'solid historisme'. Et af problemerne ved begrebshistorien, skrev Wehler i *Krisenherde des Kaiserreichs* fra 1970, er, at den hermeneutiske fremgangsmåde blænder

⁷⁹ Georg G. Iggers: *The German Conception of History. The National Tradition of Historical Thought From Herder to Present*, Wesleyan 1983.

⁸⁰ Thomas Welskopp: »Westbindung auf dem 'Sonderweg'. Die deutsche Sozialgeschichte vom Appendix der Wirtschaftsgeschichte zur historischen Sozialwissenschaft«, *Geschichtsdiskurs*, bd. 5, Wolfgang Küttler, Jörn Rüsen og Ernst Schulin (hg.), Frankfurt am Main 1999, s. 191-237.

⁸¹ Jf. Kosellecks begrebshistoriske studie »Historia Magistra Vitae. Über die Auflösung des Topos im Horizont neuzeitlich bewegter Geschichte«, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, 4. Aufl., Frankfurt am Main 2000, s. 38-66. »Fornuftens list«, skriver han bl.a. på side 58, »forbyder mennesket at lære direkte af historien«.

for samfundets virkelige problemer, som det var tilfældet i den historiske historieskrivning i 1920'erne. Han profeterede, at: »(...) en overbetonet begrebshistorie, ligesom idéhistorien efter Første Verdenskrig, ifølge sin videnskabs-politiske funktion virker som en fornyet flugt fra historiens reelle problemer ind i idéernes verden. Den vil være en vej ind i en blindgyde, som man tydeligt kan se enden på«. ⁸²

Med disse linier signalerede Wehler, at de to traditioner, den historiske socialvidenskab og begrebshistorien, var opstået af forskellige intellektuelle og politiske traditioner og sigtede mod forskellige mål. Typisk herfor blev det ovenfor citerede angreb, denne gang i direkte opposition til Koselleck og *Geschichtliche Grundbegriffe*,⁸³ offentliggjort i Habermas' antologi *Stichwörter zur geistigen Situation der Zeit* fra 1979. Det erklærede mål med antologien var at imødegå de højreorienterede kræfter i det vesttyske samfund, herunder selvfølgelig indflydelsen fra Carl Schmitt,⁸⁴ og det er sandsynligt, at Wehlers modvilje mod *Geschichtliche Grundbegriffe* ikke mindst skyldtes projektets 'Schmittianske' ansats. I hvert fald har Schmitt spillet en central og negativ rolle for den historiske socialvidenskabs positionering. Ligesom en af sine tidligere lærere, sociologen Rene König,⁸⁵ har Wehler fra 1960'erne til i dag med et pædagogisk-politisk sigte harcelleret over Schmitt's syn på videnskab og politik. I særdeleshed mod hans aktiviteter under nazismen,⁸⁶ men også mod de personer og grupper, der har været inspireret af og plejet personlige relationer til Schmitt.⁸⁷ Deriblandt Koselleck, der var nævnt ved navn, da Wehler på vanlig og kompromisløs vis angreb bidragsyderne til

⁸² Hans-Ulrich Wehler: *Krisenherde des Kaiserreichs 1871-1918*, Göttingen 1970, s. 320.

⁸³ Wehler, der både intellektuelt og politisk står Habermas nært, forsøgte heri at danne en front mod *Geschichtliche Grundbegriffe* ved at opregne en række historikere, der angiveligt var lige så kritiske over for projektet som han selv. Hans-Ulrich Wehler: »Geschichtswissenschaft Heute«, *Stichwörter zur Geistigen Situation der Zeit*, (hg.) Jürgen Habermas), bd. 2, Frankfurt Am Main 1979, s. 725, note 2.

⁸⁴ Jürgen Habermas: »Einleitung«, *Stichwörter zur geistigen Situation der Zeit*, 1979, s. 7-35.

⁸⁵ I protest mod Schmitt og sociologen Hans Freyers forsøg på at politisere den tyske videnskab i 1930'erne emigrerede König til Zürich, hvor han forfattede en række stærkt kritiske skrifter mod deres virke. Efter krigen vendte König tilbage til Tyskland og fortsatte sin kritik, der skabte stor splittelse og postyr inden for den tyske sociologi. Jerry Z. Muller: *The Other God that Failed. Hans Freyer and the Deradicalization of German Conservatism*, New Jersey 1987.

⁸⁶ Typisk er Hans Ulrich Wehler: *Krisenherde des Kaiserreichs 1871-1918*, 2. Aufl., Göttingen 1973, s. 85-113. I kapitlet *Der Verfall der deutschen Kriegstheorie* bliver Hans Freyer, Ernst Jünger, Schmitt, og Schmitts elev, juristen Ernst Forsthoff, anklaget for intellektuelt at have banet vejen for den »totale stat« og den »totale krig«.

⁸⁷ Den polemiske Wehler forsøgte i historikerstriden endog at beklikke Klaus Hildebrand, Andreas Hillgrüber og Michael Stürmers geopolitiske argumenter ved at antyde en forbindelse til Schmitts værker. Hans-Ulrich Wehler: *Entsorgung der deutschen Vergangenheit? Ein polemischer Essay zum Historikerstreit*, München 1988, s. 174-189.

to festskrifter skrevet til ære for Schmitt. »Selvom Tyskland med henblik på politisk skam utvivlsomt er et underudviklet land«, skrev Wehler bl.a., »betyder de to festskrifter, som Schmitt, på trods af sine tjenester for nationalsocialismen, i de seneste år har fået, en skandale«. ⁸⁸

Wehlers pointe var, at bidragyderne ved at fejre Schmitt havde overtrådt en grænse i forhold til den nationalsocialistiske fortid. ⁸⁹ Og der kan ikke herske tvivl om, at Wehlers opposition til *Geschichtliche Grundbegriffe* – og til Kosellecks relationer til Schmitt – har virket trykkende for arbejdsklimaet ved universitetet i Bielefeld, hvor Koselleck og Wehler siden de tidlige 1970'ere har været kollegaer og eksponeret deres i form og indhold væsensforskellige moderniseringsteseer. ⁹⁰ Men hvordan har Koselleck selv forholdt sig til Schmitts kompromitterede fortid? I et nyligt interview har Koselleck udtalt, at han først i 1980'erne blev opmærksom på Schmitts nazi-venlige skrifter fra 1930'erne, heriblandt Schmitts mest rabiate antisemitiske udtalelser fra en jurist-konference i 1936. ⁹¹ Langt mere sandsynligt virker dog Kosellecks udsagn om, at han aldrig havde nogen interesse i at anklage og dømme Schmitt, Heidegger eller andre, der havde leveret intellektuel støtte til nazisterne.

I hvert fald fortsatte Koselleck efter *Kritik und Krise* med at opretholde en tæt kontakt til Schmitt bl.a. i form af en omfattende brevveksling og jævnlige besøg. ⁹² Og mens *Geschichtliche Grundbegriffe* blev konciperet uden direkte medvirken af Schmitt, understreger de mange artikler, som Koselleck sideløbende publicerede, at Koselleck stadig identificerede sig med Schmitts idéer og tænkemåder.

Kosellecks identifikation med og brug af Schmitt

I sin mytologisk funderede verdenshistorie *Land und Meer* fra 1942 lancerede Schmitt begrebet 'katechon', der betegner en figur eller aktør, der tilbageholder den historiske udvikling. ⁹³ Efter krigen anvendte Schmitt ofte begrebet i selvbiografisk øjemed, idet han fremstillede sig selv som en 'katechon', der med sin insisteren på den klassiske natio-

⁸⁸ Hans-Ulrich Wehler: »Absoluter und Totaler Krieg. Von Clausewitz zu Ludendorff«, *Politische Vierteljahrschrift*, Jahrgang X, 1969, s. 236-237, note 26.

⁸⁹ Personligt interview med Hans-Ulrich Wehler. 24/7-2003 i Bielefeld.

⁹⁰ Koselleck har også ofte udtalt sig kritisk om *Gesellschaftsgeschichte*. Se bl.a. »Reinhart Koselleck im Gespräch mit Christoph Dipper«, 1998, s. 198-204.

⁹¹ Reinhart Koselleck: »Formen der Bürgerlichkeit«: 2003, s. 77.

⁹² Angående brevkorrespondancen, se note 10. Koselleck har levende beskrevet besøgene hos Schmitt, hvor man diskuterede litteratur og akademiske problemstillinger til langt ud på natten i Dirk van Laak: 1993, s. 136.

⁹³ Carl Schmitt: *Land und Meer. Eine Weltgeschichtliche Betrachtung*, Leipzig, 1942, s. 11.

nalstat forsøgte at tilbageholde den historiske udvikling inden for international ret.⁹⁴ Læser man Kosellecks artikler fra midten af 1960'erne til midten i 1980'erne, synes det oplagt, at Koselleck efter *Kritik und Krise* på linje med Schmitt påtog sig en rolle som en 'katechon', der, ved at holde fast i de historiske erfaringer, forsøgte at modvirke og tilbageholde den fremherskende fokusering på fremtiden i det moderne samfund. Det er bl.a. tilfældet i den til Schmitt dedikerede artikel *Vergangene Zukunft der frühen Neuzeit*, hvori Koselleck spillede på begrebet 'katechon'.⁹⁵

Fokus i artiklen er den menneskelige »tidsliggørelse af historien«, som Koselleck under arbejdet med *Geschichtliche Grundbegriffe* ophøjede til det helt essentielle karakteristikon ved den moderne verden. Med udgangspunkt i egne og andres fortolkninger af Albrecht Altdorfers maleri *Slaget ved Alexandria* viser Koselleck, at relationen mellem fortid, nutid og fremtid blev afgørende ændret fra det 16. til det 19. årh. Hvor man fra antikken indtil det 16. årh. anså fortid og nutid for værende stort set ens, begyndte man fra den franske revolution at orientere sig udelukkende mod fremtiden på bekostning af de historiske erfaringer. Det skete, lyder Kosellecks argument, som en konsekvens af, at samfundets traditionelle øvrigheder, den romerske kirke og derefter den absolutistiske stat, mistede deres integrationskraft.⁹⁶ I deres sted trådte mennesket, der med stor tiltro til rationalitet og planlægning, og på overmodig og uansvarlig vis, forsøgte at udfylde en åben og uvis fremtid. Resultatet var en række katastrofale utopier, heriblandt det nazistiske »Tusindårsrige« og det marxistiske »klasseløse samfund«.⁹⁷

Kendetegnende for Kosellecks rolle som en 'Schmittiansk' inspireret 'katechon', er artiklen *Die Verzeitlichung der Utopie* fra 1984.⁹⁸ Artiklen er formet som en polemik mod »de moralske postulater«, den overmodige »fornuft« og den naive »gode vilje«, der kendetegner de moderne fremtidsutopier. På ny argumenterer Koselleck for, at det er menneskets overdrevne tro på sig selv, dets trang til at formulere og realisere utopier, der producerer den destruktive »meningsterror«, som kendetegner det 20. årh. Og igen trækker Koselleck på Schmitt. Han anvender

⁹⁴ Om Schmitt og 'Katechon', se Felix Grossheutschi: *Carl Schmitt und die Lehre vom Katechon*, Berlin, 1996.

⁹⁵ Reinhart Koselleck: »Vergangene Zukunft in der frühen Neuzeit«, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, 4. Aufl., Frankfurt am Main 2000, s. s. 20, 34.

⁹⁶ Under den romerske kirke udelukkede troen på dommedag et fokus på fremtiden. Derefter tog den absolutte stat monopol på den åbne fremtid.

⁹⁷ Reinhart Koselleck: »Vergangene Zukunft in der frühen Neuzeit«, 2000, s. 35.

⁹⁸ Reinhart Koselleck: »Die Verzeitlichung der Utopie«, *Zeitschichten. Studien Zur Historik*, Frankfurt am Main 2000, s. 131-150.

nemlig Schmitts artikel *Die Buribunken* – en parodi på den indbyggede fremskridtstro i videnskaberne og i samfundet i starten af 1900-tallet – som den ene af to tekster i sin advarsel mod, hvad uansvarlig utopisk tænkning kan føre til. »Carl Schmitts utopi gik – trods dens advarende funktion – (...) i opfyldelse, men værre end parodieret«, skriver Koselleck afslutningsvis.

I samleværkerne *Vergangene Zukunft* og *Zeitschichten*, hvori *Die Verzeitlichung der Utopie* og *Vergangene Zukunft der frühen Neuzeit* er optrykt, finder man flere andre eksempler på, at Koselleck fra 1960'erne til 1980'erne identificerede sig med Schmitts idéer og tænkemåder. Ofte er de videreudviklet, eller elementer af dem er fortolket ind i nye sammenhænge. Det er – som tidligere nævnt – bl.a. tilfældet i *Erfahrungswandel und Metodewechsel*, hvori Koselleck har videreudviklet Schmitts refleksioner over, hvorvidt sejrherrene eller de besejrede skriver historien, til en historik, der bygger på, at taberne, pga. af deres oplevelser, er i stand til at udvikle nye metodiske greb og anskue historien ud fra helt nye perspektiver. Vi har også allerede set, hvordan Koselleck i *Zur historisch-politischen Semantik asymmetrischer Gegenbegriffe* har formaliseret Schmitts 'ven'/fjende' dikotomi. Endnu et eksempel på, hvor centralt element dette modsætningspar er for Kosellecks historiske tænkning, finder man i Kosellecks tale *Historik und Hermeneutik* i anledning af Hans-Georg Gadamer's 85 års fødselsdag i 1985. Heri fremhæver Koselleck begreberne 'ven' og 'fjende' som ét blandt fem begrebspar, der betinger al menneskelig organisation og dermed også al mulig historie.⁹⁹

Alligevel er der en dimension af Kosellecks videnskabelige produktion, hvor man finder ganske få spor fra Schmitt. Det drejer sig om Kosellecks undersøgelser af, hvordan anden verdenskrig blev erfaret, og hvilke muligheder vi som historikere og mennesker har for at forstå disse erfaringer. Dette tema præger den tredje fase i Kosellecks forfatter-skab.

Ofrenes oplevelser, erfaringer og identiteter

Et af Kosellecks centrale studier i erfaringerne fra Anden Verdenskrig, som Koselleck fra de tidlige 1970'ere i stigende grad har rettet sin opmærksomhed mod, er artiklen *Terror und Traum* fra 1976.¹⁰⁰ I artiklen behandler Koselleck et tema, som den postmoderne bølge har gjort

⁹⁹ De andre oppositionspar er »Eltern-Kinder, (...) Früher oder Später, die Spannung zwischen Oben und Unten wie die Spannungen zwischen Innen und Aussen bzw. Geheimnis und Öffentlichkeit«. Reinhart Koselleck: »Historik und Hermeneutik«, *Zeitschichten. Studien zur Historik*, Frankfurt am Main 2000, s. 110.

yderst aktuelt i historieforskningen: nemlig forskellen mellem historie og digtning, fakta og fiktion, det skete og fortællingen derom. Kosellecks vinkel på dette tema er dog yderst usædvanlig, idet han tager udgangspunkt i drømme nedskrevet af forfulgte personer under nationalsocialismen. En af pointerne i essayet er, at mens drømmene hos de forfulgte i 1930'erne stadig står i relation til den virkelighed, vi andre lever i, så udtrykker drømmene hos ofrene i koncentrationslejrene, at disse – som følge af deres ekstreme oplevelser og lidelser – har mistet enhver kontakt med virkeligheden.¹⁰¹ Kosellecks metodiske pointe lyder: »Hændelserne i koncentrationslejrene er det næppe muligt at fatte gennem skriften, er det næppe muligt at gribe med det beskrivende eller efterrationaliserende sprog«. På trods af historikerens utallige forsøg på skildre krigens grusomheder står ofrene altså tilbage med »erfaringer der ikke længere lader sig direkte kommunikere«. ¹⁰²

Kosellecks medlevende og indfølelse studier af den nazistiske terror og forbindelsen mellem historiske erfaringer og historieskrivning afspejler utvivlsomt et personligt forsøg på at tackle, bearbejde og forson sig med »egne lidelseserfaringer og den selvoplevede skræk« under krigen.¹⁰³ Det samme er tilfældet med Kosellecks interesse for krigsmonumenter.¹⁰⁴ I en af sine artikler om emnet, *Kriegergedenkmal als Identitätsstiftungen der Überlebenden* fra 1979, kommer Koselleck endnu engang frem til, at der er en diskrepans mellem det, der sker under krige(n), og de betydninger, krige(n) senere bliver tillagt. Ligesom drømmene fra koncentrationslejrene viser, at de overlevende står alene med deres oplevelser, viser krigsmonumenter, at også de døde står alene med deres identitet i forhold til krige(n). Det har sin årsag i, at krigsmonumenter bliver stiftet af de overlevende, der enten ikke forstår, glemmer eller negligerer, med hvilket sind, og for hvilken sag, de faldne døde. »[D]en eneste identitet, der som et svagt ekko går igennem

¹⁰⁰ En del af artiklen blev præsenteret ved et seminar i 1971. Reinhart Koselleck: »Terror und Traum: Methodologische Anmerkungen zu Zeiterfahrungen im Dritten Reich«, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, 4. Aufl., Frankfurt am Main 2000, s. 278-300.

¹⁰¹ Bl.a. førte deres oplevelser til en personlig fremmedgørelse og en inversion af den moderne tidserfaring.

¹⁰² Reinhart Koselleck: »Terror und Traum«, s. 289, 292.

¹⁰³ Friedrich Wilhelm Graf: »Die Macht des Schicksals entschuldigt gar nichts«, 1999. I sin egen beretning om krigen fortæller Koselleck, hvordan han og de andre deltagere i krigen dengang som nu har problemer med at forstå og kommunikere deres erfaringer. Reinhart Koselleck: »Glühende Lava, zur Erinnerung geronnen«, 1995.

¹⁰⁴ Arbejdet med krigsmonumenter er en udløber af et kursus om repræsentationer af voldelig død gennem historien, som Koselleck udbød for sine studerende i 1971. Personligt interview med Koselleck i Bielefeld, d. 9/9-2003.

alle krigsmonumenter«, lyder Kosellecks pointe, »er de dødes identitet med sig selv«. ¹⁰⁵

Kosellecks arbejde med at belyse ofrenes oplevelser, erfaringer og identiteter i forhold til krig(en) er en del af hans nye overordnede videnskabelige mål, der er at belyse »de tidslige strukturer i menneskelig historie, deres erfaringer og deres fortællinger«. ¹⁰⁶ At brugen af Schmitt er trådt i baggrunden i disse antropologisk anlagte studier, bemærkede Reinhard Mehring i sin anmeldelse af *Zeitschichten*. Ifølge ham har Karl Löwith besejret Schmitt i kampen om titlen som Kosellecks vigtigste inspirationskilde. ¹⁰⁷ Hertil skal føjes, at Koselleck samtidig markant har ændret sine politiske standpunkter i retning væk fra Schmitt. Det kom til udtryk, da Koselleck med stort personligt engagement tog del i 1990'ernes tyske debat om monumenter for ofrene af nationalsocialismen. Kosellecks engagement i denne debat markerer den fjerde og foreløbig sidste fase i hans forfatterskab.

1990'ernes debat om krigsmonumenter: Kosellecks opgør med Schmitt

Fra slutningen af 1980'erne blev der i Tyskland fremført en række forslag til monumenter for ofrene af Anden Verdenskrig, holocaust og anden nazistisk terror. På grund af voldsom diskussion og protester skulle det imidlertid vise sig at blive svært at føre forslagene ud i livet. En af de største kritikere af de forskellige forslag var Koselleck, der med en række lange avisartikler i *Frankfurter Allgemeine Zeitung* og *Die Zeit* satte sit tydelige fingeraftryk på debatten.

Kosellecks første indlæg *Stellen uns die Toten einen Termin?* fra 1993 tog form som en kritik af et af regeringen planlagt monument, der var tiltænkt alle ofrene for krig og ødelæggelse. Monumentet, der allerede blev skitseret i 1937, forestiller en sørgende mor, der aldrig har tilgivet sig selv, at hun sendte sin søn i krigen og dermed i døden. ¹⁰⁸ Kosellecks kritik rettede sig mod to punkter: selve formen af monumentet og den måde, hvorpå den tyske regering havde forsøgt at styre den politiske proces omkring monumentet.

¹⁰⁵ Reinhart Koselleck: »Kriegergedenkmäle als Identitätsstiftungen der Überlebenden«, *Identität*, Odo Marquard und Karlheinz Stierle (hg.), München 1979, s. 257.

¹⁰⁶ Reinhart Koselleck: »Vorwort«, *Zeitschichten. Studien zur Historik*, Frankfurt am Main 2000.

¹⁰⁷ Reinhard Mehring: Anmeldelse i *Philosophischer Literaturanzeiger*, bd. 53, 2000, s. 330-333. Året før Koselleck dedikerede sin artikel til festskriftet til Schmitt, skrev han en artikel om historisk bevidsthed til et festskrift til Karl Löwith. Reinhart Koselleck: »Historia Magistra Vitae«, 2000.

¹⁰⁸ Reinhart Koselleck: »Stellen uns die Toten einen Termin?«, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 23. August, 1993.

Vedrørende formen af monumentet indvendte Koselleck, at det ville udelukke de mest betydningsfulde erfaringer med krig i Tyskland: herunder Den Anden Verdenskrig og jødeudryddelsen, der jo fandt sted i perioden efter 1937. Skylden for denne forglemmelse tildelte Koselleck den tyske regering – og det på bemærkelsesværdig polemisk vis. Fordi regeringen af praktisk-politiske årsager ønskede monumentet færdigt til en bestemt dato, havde den – skrev Koselleck – uden videre omtanke eller hensyn, utidigt fremskyndet hele processen. Hvad værre var: regeringen havde ført forhandlinger uden om parlamentet og uden offentlighedens vidende og deltagelse. »Vores samfund«, skrev Koselleck, »føler sig ikke blot umyndiggjort, det er umyndiggjort, og det ved det«. Kun en åben og offentlig debat, argumenterede han videre, kan føre til en hensigtsmæssig forvaltning af erfaringerne fra krigen. Og han insisterede på, at regeringen skulle lytte til den tyske offentlighed, i særdeleshed til ofrene selv, i stedet for at gøre det at sørge til et statsligt monopol og presse en forhastet beslutning ned ovenfra. »Regeringen ser ud til at vide, hvad den vil«, skrev han oprørt. »Mon den også ved, hvad den gør. Åbenbart ikke. Mon den også ved, hvad den ikke gør? Åbenbart heller ikke«.

Die falsche Ungeduld er typisk for Kosellecks indlæg i 1990'ernes debat om krigsmonumenter. De udtrykker alle en fundamental kritik af regeringens fremfærd, og de indeholder en række argumenter for, at en åben offentlig diskussion vil føre til de bedste argumenter og dermed den mest hensigtsmæssige forvaltning af erfaringerne af krigen. Således bevidner artiklerne, at Koselleck i takt med, at han har fået nye intellektuelle og – som jeg nedenfor skal antyde – personlige interesser har stillet sig i direkte opposition til de politiske synspunkter og især den kritik af liberalismen, som han med inspiration fra Schmitt fremførte i *Kritik und Krise*. Interessant er, at både den overordnede argumentation og enkelte elementer i Kosellecks indlæg tager form af et direkte politisk opgør med Schmitt. Et rammende eksempel herpå finder man i artiklen *Die Falsche Ungeduld* fra marts 1998.¹⁰⁹ Starten på artiklen er nemlig udformet som en ironisk polemik mod Schmitts kritik af liberalismen:

»Der er blevet talt nok, nu må der besluttes. Sådan lyder parolen i forsøget at få opført det såkaldte Holocaust-Mahnmal. Det er for sent, nu kan der kun handles. Dette pludselig anvendte argument i forsøget på at undgå den fornyede og stigende debat om det planlagte Mahnmal er ligeså farlig som alle de halve sandheder, der bliver udstukket. Naturligvis skal der besluttes, men ikke før der er blevet talt nok«.

¹⁰⁹ Reinhart Koselleck: »Die falsche Ungeduld«, *Die Zeit*, Nr. 13, 1998.

Citatet viser tydeligt, at Kosellecks skepsis overfor liberalismen er vejet til fordel for en tro på den rationelle diskussion. Også Kosellecks tro på en stærk og enerådig øvrighed er vejet. I sin kritik – der er baseret på de subjektive moralske synspunkter, som han i *Kritik und Krise* skarpt advarede imod – har Koselleck tilmed bebrejdet forbundskansler Helmut Kohl at denne ville foretage suveræne beslutninger!¹¹⁰

I forhold til hans tidlige værker er det desuden værd at bemærke, at Koselleck – også i skarp kontrast til Schmitt – har påtaget sig medansvar og kollektiv skyld i forhold til ofrene af nationalsocialismen. »Vi tyskere«, har han gang på gang understreget, »kan ikke påtage os rollen som ofre«. »Alle disse monumenter er for ofrene, som vi som tyskere skal stå til ansvar for, fordi vi som tilhørende en 'Täternation' må overtage det politiske ansvar og på moralsk vis også skylden«. ¹¹¹ I linier som disse står det klart, at det er en repræsentant for en bestemt generation, der forsøger at forvalte arven fra nazismen og forsone Tyskland – og sig selv – med sin fortid.¹¹² Netop derfor affødte Kosellecks opfordring til tyskerne om at påtage sig kollektiv skyld for ofrene af krigen en række reaktioner fra yngre tyskere, der ikke følte det samme ansvar for de nazistiske forbrydelser.¹¹³ Blandt historikerne og de intellektuelle kommentatorer blev Kosellecks indlæg i debatten – bl.a. hans forslag om at tildele alle offergrupper deres eget monument – imidlertid positivt modtaget.¹¹⁴ Interessant nok også af Jürgen Habermas, hvis idealer om demokratisk offentlighed og rationel diskussion, Koselleck i 1990'erne kraftigt har nærmet sig.¹¹⁵

Kosellecks personlige respekt for inspirationskilden

I hvilken retning Kosellecks historiske tænkning er gået inden for de sidste par år, vil vi få at se, når han indenfor et kort tidsrum offentliggør to yderligere samlinger af essays: det ene om »Theorie und Praxis der Begriffsgeschichte« og det andet med titlen »Historiographische Stu-

¹¹⁰ Reinhart Koselleck: »Die falsche Ungeduld«, *Die Zeit*, Nr. 13, 1998.

¹¹¹ Reinhart Koselleck: »Die Widmung«, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 3/3-1999.

¹¹² Koselleck har i en særskilt artikel på åben vis fortalt om sine egne oplevelser i krigen. Reinhart Koselleck: »Glühende Lava, zur Erinnerung geronnen«, 1995.

¹¹³ Se bl.a. Ruprecht Kampe: »Befremdliches bei Koselleck«, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 12/3-1999; Eduard Huber: »Koselleck macht es sich mit den Deutschen zu einfach«, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 13/3-1999.

¹¹⁴ Se bl.a. Jan Philipp Reemtsma: »Die einzige Lösung«, *Die Zeit*, Nr. 25, 1999; Thomas Assheuer: »Die Aufgabe der Erinnerung«, *Die Zeit*, Nr. 4, 1997.

¹¹⁵ Jürgen Habermas: »Der Zeigefinger: Die Deutschen und Ihr Denkmal«, *Die Zeit*, Nr. 14, 1999.

dien zur Geschichte als Wahrnehmung«. ¹¹⁶ Disse bind vil formentlig give indikationer om, hvorvidt Koselleck igen har nedtonet sin videnskabelige reception af og politiske identifikation med Schmitt. Hvad vi indtil videre ikke har set, og hvad vi næppe heller får at se i disse bind, er en personlig afstandtagen fra Schmitt. Koselleck, der altid har vedkendt sig sine inspirationskilder, har senest vist sin enorme respekt for Schmitt ved i starten af 1990'erne at tage del i en kommission, der havde til opgave at gøre Schmitts arkiv tilgængeligt for offentligheden og udgive hidtil ukendte dele af Schmitts essays og enorme korrespondance. ¹¹⁷ Koselleck er heller ikke i tvivl, når han skal vurdere Schmitts betydning for hans videnskabelige produktion: »Af alle mine lærere – Gadamer, Conze, Löwith, Kuhn, Heidegger – har Schmitt været den vigtigste«. ¹¹⁸

¹¹⁶ Reinhart Koselleck: »Vorwort«, *Zeitschichten. Studien zur Historik*, Frankfurt am Main 2000.

¹¹⁷ Lutz Niethammer, der nedsatte kommissionen, fortæller, at Jürgen Habermas protesterede mod nedsættelsen af denne. Lutz Niethammer: »Die polemische Anstrengung des Begriffs: Über die andauernde Faszination Carl Schmitts«, *Ego-Historie? und andere Erinnerungs-Versuche*, Wien 2003, s. 68-69.

¹¹⁸ Personligt interview med Reinhart Koselleck i Bielefeld, 9/9-03.

SUMMARY

“Of all my teachers Schmitt was the most important”

REINHART KOSELLECK'S INTELLECTUAL AND
PERSONAL RELATIONS WITH CARL SCHMITT

The prominent historian of ideas and theoretician of history, Reinhart Koselleck, now eighty, for many years exerted a pronounced influence on German historical research. His name is inextricably linked with the monumental reference work *Geschichtliche Grundbegriffe*, where he has formulated a number of hypotheses on how the transition to the modern world can be discerned in changes in the use and significance of basic social and political concepts during the “Sattelzeit” (1750-1840). Internationally Koselleck's history of ideas has had a great impact. The same can be said of his numerous essays on historical theory and method, most of which were written from the beginning of the seventies till the beginning of the nineties. His influence is largely due to his constant ability to spawn innovative approaches to universal as well as specific themes dealing primarily with the rise of modernity and the conditions for man's historical consciousness. These topics are the grand *leitmotiv* of his scholarship.

Koselleck's scholarly works can only be understood in the light of the powerful theoretical, methodological, thematic, stylistic, and even political inspiration exerted on him by the German legal scholar and political theoretician Carl Schmitt (1888-1985), who as a consequence of his intellectual support of National Socialism was academically and politically shunned after 1945. Koselleck's writings pay recognition to Schmitt in various ways, including references to and direct use of his ideas and concepts. Moreover, Koselleck in interviews has described his momentous meeting with Schmitt as well as a number of incidents relating to their intellectual and personal relationships, which developed through a long period of inspiration and counsel.

There is much to indicate that the encounter with Schmitt and his works at the beginning of the fifties confirmed fundamental views that Koselleck had already derived from his war experiences. Koselleck's scientific and epistemological interests were deeply influenced by what he went through on the Eastern Front, in a Russian prisoner camp, and on clearing-up duties at Auschwitz, subsequent to his volunteering for duty in the German army in 1941. His writings must be read as a reaction to these experiences. His works evidence repeated attempts to grasp the historical background of the modern world, in particular the Second World War: how it was lived through, how it could be understood and coped with. It is also against the background of his war experience that one must understand Koselleck's pessimism regarding modern society, its politics, and science: he is suspicious of all pronouncements about societal progress, deeply sceptical of political democracy, and strongly in doubt whether mankind can learn from or understand history.

Inspiration to make sense of the war was exactly what Koselleck found in Schmitt. Today he uses Schmitt differently than he did in the fifties, because his epistemological focus in relation to the war has changed. At the beginning of his career Koselleck, when he was trying to explain the causes of the war, was profoundly inspired by Schmitt's scientific methods and theories – and by his antidemocratic views as well. But from the beginning of the seventies, as he

turned to the conditions of understanding the war experience, he began to tone down and modify his use of Schmitt. In the course of that process Schmitt's political inspiration gradually lost its hold. This is particularly true of his critique of liberalism, which was one of the elements Koselleck had found most alluring in his first encounter with Schmitt towards the end of the forties.

Koselleck's scholarly production and his attitude towards Schmitt in the context described here can be roughly divided into four phases: from ca. 1953 to 1959, from ca. 1960 to 1970, from ca. 1970 to 1990, and finally, from ca. 1990 to 2000. Available sources do not permit an exact delimitation of these phases, nor do they afford an exhaustive explanation of what motivated his development or where to set the decisive turning-point. On the other hand, by analysing reactions to Koselleck's relation to Schmitt it is possible to throw new light on central ideological and intellectual positions in recent German social science and history. From the fifties to the seventies Koselleck's close intellectual and political affinities with Schmitt cast him academically and politically in an unfavourable light. More recently, as Koselleck has dampened his evaluation of Schmitt and, indeed, increasingly confronted his political views, the negative assessment of Koselleck has apparently receded.

What direction Koselleck's historical thinking has taken within the last few years will soon be seen, when before long he publishes two new essay collections. These volumes will presumably show how extensively he has further downplayed his enthusiasm for Schmitt's professional views and broken with the political identification. But there is one thing we may hardly expect, and that is personal dissociation. Koselleck has often expressed his enormous respect for Schmitt, and in assessing Schmitt's significance for his own scholarly production, he has recently stated: "Of all my teachers – Gadamer, Conze, Löwith, Kuhn, Heidegger – Schmitt was the most important."

Translated by Michael Wolfe